

ОСНОВНІ ВІХИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КВАНТИТАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ (типологічні аспекти)

У статті порушуються питання семантичної конгруентності нумеральної та дименціональної лексики на матеріалі числівників, слів міри та ваги в англійській, українській та російській мовах. Вивчаються спільні для зазначених слів типологічні тенденції, які розкривають закономірності їх семантичних зрушень.

Ключові слова: семантична конгруентність, нумеральна лексика (числівники), дименціональна лексика (слова міри і ваги), типологічні тенденції, семантичні зрушення.

ОСНОВНЫЕ ВЕХИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ КВАНТИТАТИВНОЙ ЛЕКСИКИ

В статье исследуется вопрос семантической конгруэнтности нумеральной и димензиональной лексики на материале числительных, слов меры и веса в английском, украинском и русском языках. Изучается общие для этих слов типологические тенденции, идентифицируются закономерности их семантических сдвигов.

Ключевые слова: семантическая конгруэнтность, нумеральная лексика (числительные), димензиональная лексика (слова меры и веса), типологические тенденции, семантические сдвиги.

MAJOR MILESTONES OF QUANTITATIVE LEXICS FUNCTIONING

The article in question deals with the semantic congruence of numeric and dimensional units on the ground of numerals, measure and weight words in the English,

Ukrainian and Russian languages. Common typological tendencies are being analysed in terms of their semantic shifts.

Key words: semantic congruence, numerical lexics (numerals), dimensional lexics (the words of weight and measure), typological tendencies, semantic shifts.

Об'єкт статті - квантитативні слова (числівники, слова міри та ваги), основні віхи їх лінгвокогнітивного буття в англійській, українській та російській мовах (предмет дослідження). Актуальність теми зумовлена інтересами сучасних лінгвістів до вивчення функціональних параметрів живого мовлення його одиниць та детермінації останніх дискурсивними чинниками. Питання кореляції числівників (нумеральних слів) та слів міри і ваги (димензійальних одиниць) в науковій літературі мало досліджені, але актуальність їх дослідження не викликає сумніву, є своєчасним з огляду на валоративність квантитативної лексики у мовній картині світу (Єгорова, Жаботинська, Таранець, Швачко). У статті порушується проблема семантичної конгруентності квантитативних слів, що оновлюють концепт кількості та корелюють з доміантними епіцентрами відповідно дискретних та недискретних парадигм.

Числівники англійської мови – самостійний незамкнутий ряд повнозначних нумеральних слів, яким притаманні специфічні семантичні, синтаксичні та словотворчі особливості. Лексико-семантичне поле кількості (ЛСПК) – поліцентрична ієрархічна парадигма, доміантне місце в якій посідають номінації числа, слова міри та ваги. Стратифікація ЛСПК зумовлена гіперо-гіпонімічними відношеннями його компонентів. Провідне місце числівників у ЛСПК експлікується їх ригористичною кореляцією з натуральним рядом чисел, можливістю замінювати лічильні слова, їх широким вживанням у науці та повсякденному житті, використанням у прямій та опосередкованій лічбі, поліфункціональністю (позначенням точної, приблизної та невизначеної кількості), полімодальністю та поліаспектністю.

Числівники позначені сигніфікативною референцією та нульовим денотатом. Від інших частин мови числівники відрізняються облігаторною наявністю семи нумеральності – ідентифікуюча ознака. Когнітивний аналіз числівників препарує розуміння квантифікації стосовно її концептуалізації та мовної категоризації. Семантична девіація числівників свідчить про еволюцію цих номінацій, їх синкретичність та динамізм. Синкретичність значень числівників є прозорою в денумеральних дериватах та нумеральних словосполученнях – синтаксичних і фразеологічних. Нумеральні словосполучення (НумС) в сучасному англomовному дискурсі омовлюють точні та приблизні кількості. Нумеральні фразеологічні словосполучення розширяють семантичний спектр числівників: позначають невизначену кількість або якісні ознаки.

Моделі НумС на позначення апроксимації є типовими для англійського, українського та російського художнього дискурсу. Приблизна кількість омовлюється НумС у відповідному контексті. У фразеологічному контексті НумС позначають приблизну та невизначену кількість як результат лексикалізації вихідних синтаксичних (нефразеологічних нумеральних словосполучень).

В умовах фразеологічного контексту кількісні одиниці (КО) в основному актуалізують невизначену кількість – багато/мало. Пор.: англ. *one in a thousand, two or three words, for a minute or two, two heads are better than one*; укр. *пучок радості, оберемок сумнівів, купка осель, вінок бомб, баняк розуму*; рос. *жили с-локоть, а жить-с-ноготь, косая сажень в плечах, он еще сверх плута на два фута, три конны несчастья*.

Десемантизація кількісних слів (девіація від точного квантитативного плану) простежується у корпусі як числівників, так і дименціональних одиниць (слів міри і ваги), що підтверджується на емпіричному матеріалі фразеологізмів (1), паремій (2), скоромовок (3) та лінгвістичних курйозах (4). Пор.: англ.

1) *tons of pirates, bushels of letters, an ounce of sense, gallons of water, loads of friends, barrels of fun, acres of lace, pounds of pardon, a dram of love;*

2) *in for a penny, in for a pound; give him an inch and he will take an ell; after dinner rest awhile, after supper walk a mile; an ounce of good life is better than a pound of pardon;*

3) *Peter Piper picked a peck of pickled pepper;*

A peck of pickled pepper Peter Piper picked;

If Peter Piper picked a peck of pickled pepper,

Where's the peck of pickled pepper Peter Piper picked?

4) *How many ifs go to a bushel?*

Many words will not fill a bushel.

To try a put a quart into a pint pot

To make a pint measure hold a quart.

За межами термінологічної системи КО утворюють стилістичні угруповання на позначення кількісного контрасту. Ретроспективне минуле КО об'єктивує їх семантичну девіацію, тяжіння до відповідних доменів – „багато” чи „мало”. Пор.: англ. *four eyes see more than two; a stitch in time saves nine; minutes make hours; life is but a span.*

Невизначена кількість у домені „мало” позначається в англійській мові низкою лексичних конкретизаторів. Пор.: англ. *a piece of chalk, a piece of furniture, a piece of advice, a piece of art; a bit of bread, a bit of doing, a bit of coward, wait a bit; a lump of sugar, a lump of earth, a lump of selfishness; a cake of soap, a cake of tobacco; a slice of lemon, a slice of apple, a slice of territory, a slice of profits; a sheet of paper, a sheet of glass, a sheet of iron.*

Вибірковий характер КО проявляється у позначенні невизначеної кількості (тотальності, сумарності, збірності, партитивності). Пор.: англ. *a school of fish, a bar of chocolate, a pile of papers, a flock of birds, a herd of cows, a nest of rabbits, a staff of servants, a team of horses, a bale of cotton, a bundle of rags.*

Дискретні іменники англійської мови вживаються з квантифікаторами *a few, many*, недискретні іменники – з квантифікаторами *little, much*. Дискретність та недискретність в українській та російській мовах у цьому випадку не

виокремлюються. Пор.: укр. *багато / мало зусиль; багато / мало книжок*; рос. *много/мало студентов; много/мало желаний*. Або: рос. *горсть зерна (пшеницы, снега), горсть кошек, горсть шкафов, горсть воздуха*.

Дескриптивна інтенсифікація дименціональних понять не реалізує кількісного уточнення, але служить феноменом плеоназму. Пор. англ.: *much more heavier, much more closer, much more nearer, just round the corner*; укр. *набагато краще*; рос. *намного більше*.

До параметричних одиниць тяжіють також морфемі квантитативного наповнення. Пор.: англ. *hill – hillock, book- booklet, duck – duckling, girl – girlie, blue – bluish, do – underdo, overdo, value – undervalue, overvalue*.

Слова міри і ваги, як і числівники в англійській мові, еволюціонували від предметного значення до термінологічного, а потім – знову до нетермінологічного (багато-мало). Пор.: англ. *stone „камінь” → „міра ваги” → „багато”; scruple „галька” → „міра ваги” → „мало”; ell „міра довжини” → „багато”; span „відстань між пальцями” → „міра довжини” → „мало”; brace „руки” → „міра довжини” → „подібний, схожий”*.

Висхідні тенденції числівників не є такими прозорими, як у слів міри та ваги, але вони верифікуються спільними тенденціями становлення та функціонування. Десемантизуючись, числівники як базові одиниці поповнюють фразеологічний корпус мови, акумулюють у собі доробки когнітивного досвіду.

Числівники, з одного боку, слова міри і ваги, з другого, мають багато спільного стосовно їх семантичної еволюції та функціонування. Термінологізація КО позначена втратою предметної семантики, збагаченням КО семами точної квантифікації. За межами терміносистеми, на фразеологічному просторі КО утворюють опозицію на позначення адгерентних понять „багато-мало”. На синтагматичному рівні КО притаманна семантизація бівекторності – точної, приблизної / невизначеної кількості. Детермінуючими факторами при цьому слугують текстові та дискурсивні чинники. У семантичній еволюції КО повторюється цикл їх становлення: реверсуються значення предметності,

квалітативності та синкретичності. Лінгвістичні параметри КО обумовлені дієвістю лінгвальних та екстралінгвальних факторів, природою денотатів, ознаками останніх та шляхами їх пізнання.

„Пустими” числівники стають не зразу, до цього вони проходять етап семантизації понять „багато, мало”. Пор.: англ. *one in a hundred, one to thousand, a stitch a time saves nine, two heads are better than one*; укр. *біда не ходить одна, а з дітками; на всі чотири сторони*; рос. *ум - хорошо, а два- лучше; старый друг лучше новых двух*. При повній десемантизації числівники номінують якісні ознаки. Пор.: англ. *dressed up to the nines* „одягнутий модно, зі смаком”, *nine worthies* „знамениті люди”, *a cat has nine lives* „живучий”. Наступним кроком до „семантичної пустоти” є використання числівників як орнаментальних одиниць, актуалізаторів ритму та рими, що спостерігається у лічилках, дитячих віршиках та скоромовках. Пор.: англ.

One potato, two potatoes,

Three potatoes, four,

Five potatoes, six potatoes,

Seven potatoes more.

One, two, three,

sparrows in a tree.

Four , five, six

Tiny little sticks.

Seven , eight, nine

This nest is mine.

„Пусті” числівники замінюються іншими словами, що оберігають римовану поверхневу структуру тексту. Пор.: англ. *one, two , three , four , five, Once I caught a fish alive; Intery, wintery, coterie, corn, Apple seed and briar thorn*. Замінники використовуються і за межами англомовного дискурсу. Так, квазі-слова *hickory, dickory, dick* (дитяча пісенька) корелюють із кельтськими одиницями *hevera* ‘8’, *devera* ‘9’, *dick* ‘10’, які вживалися у субмові пастухів Камбрії. Орнаментальні числівники, таким чином, заповнюють лакуни поверхневих структур, є фаворитами фразеологічних одиниць. Пор.: англ. *as cross as (two) dogs over a (one) bone; as like as (two) peas*. Пропуск числових конститuentів *two, one* не змінює квалітативного характеру словосполучення.

Універсальною для КО є тенденція до десемантизації, втрати квантитативності, до їх збагачення квалітативними, предметними та нульовими семами. Виразниками квантитативних значень можуть бути лексеми, позбавлені квантитативних сем. Пор.: рос. *денег куры не клюют (много денег), куда деваться от княжон (слишком много невест)*.

Метафори та інші тропеїчні засоби із КО вказують на інтенції адресанта, вербалізують його вплив на поведінку адресата. В гумористичних ситуаціях, анекдотах КО створюють ефект лінгвістичної гри. Пор.:

англ. *Teacher: If we take three from seven, what difference does it make?*

Pupil: That is what I say.

рос. - *Алло, гостиница? Соедините меня с женой.*

- *Какой номер?*

- *Я вам что – турок, чтобы их нумеровать?! (номер жены вместо номера комнаты).*

або: - *Сколько стоит это кольцо?*

- *Десять тысяч.*

- *Черт, а это?*

- *Два черта.*

Пор. рос. *черта с два, раз, два и обчелся* ідея кількості зовсім розмита.

Семантична полівекторність числівників ілюструється також їх текстоутворюючою та аргументативною функціями. У текстах вони вживаються як елементи когезії, поряд з іншими конекторами та метатекстовими словами. Пор.: англ. *consequently, then, the following objectives, the next, in addition, therefore, the final items, furthermore, next two major projects, firstly, secondly, thirdly, the former, the latter, the last, so on, etc.*; укр. *таким чином, у зв'язку з вищезазначеним, загально відомим є ..., крім трьох підсистем, декілька ключових явищ, по-перше, по-друге, на нашу думку, зокрема, з одного боку, з іншого боку, і т.п.*

Одиниці з кількісними семами як фаворити народної творчості створюються за діючими моделями мови. Пор.: рос. *Умом Россию не понять, аршином общим не измерить.*

Контрастивне вивчення когнітивних зон квантитативних одиниць свідчить про те, що семантично близькі слова проходять етапи (віхи) ідентичного буття.

Список літератури:

1. Супрун А.Е. Славянские числительные . – Минск: БГУ, 1969. – 232 с.
2. Швачко С.О., Медвідь О.М. Когнітивні аспекти квантитативних слів // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 1998. - №1. – С.33-40.
3. Швачко С.А. Эволюция и функционирование слов-измерителей в системе английского языка (на материале слов меры и веса): Дис...канд.филол.наук. – К., 1971. -198 с.
4. Швачко С.А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках. – К.: Вища школа, 1981. – 143с.